

Лисенко Д. ад'юнкт кафедри морально – психологічного забезпечення діяльності військ (сил) гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДНОСИН ДОВІРИ У ВІЙСЬКОВИХ ПІДРОЗДІЛАХ ЗА УМОВ СУБОРДИНАЦІЇ

У статті розглянуто соціально-психологічні особливості відносин довіри у військових підрозділах за умов субординації, розкрито роль ситуативно-об'єктивних чинників у формуванні довіри в системі статусно-рольових міжособистісних відносин, проаналізовано специфіку довіри підлеглих до командирів в залежності від ступеню службової ієрархії.

Ключові слова: довіра; міжособистісні відносини; чинники; відносини субординації; службова ієрархія.

Постановка проблеми. Незважаючи на значну кількість теоретизувань в осмисленні процесу формування довіри в міжособистісних відносинах, умов її виникнення та закономірностей функціонування, поза увагою більшості науковців залишаються питання дослідження відносин довіри в системі статусно-рольових взаємин. Офіційність та субординація в професійній діяльності військовослужбовців обумовлюють соціально-психологічні особливості міжособистісних відносин, вивчення яких надасть можливість розширити спектр методів і засобів конструктивного психологічного впливу військових керівників на організаційні процеси та забезпечити умови для більш ефективної діяльності військових підрозділів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема довіри в міжособистісних відносинах знайшла своє відображення у працях як зарубіжних (Г. Джонс и Дж. Джордж, Д. Гамбетта, Н. Луман, О.О. Бодальов, М.М. Обозов, А.Б. Купрейченко, Є.П. Ільїн, І.В. Антоненко, А.Ю. Алексеева), так і українських дослідників (Н.М. Василець, С.А. Ворожбит, Н.О. Єрмакова, В.Ю. Кравченко, О.В. Лашко, Г.В. Циганенко). Значущість довіри як соціально-психологічного феномену в міжособистісних відносинах беззаперечна. Проте, мало висвітленими залишаються питання формування відносин довіри в системі статусно-рольових взаємин.

Метою статті є визначення соціально-психологічних особливостей відносин довіри у військових підрозділах за умов субординації.

Виклад основного матеріалу. Однією з необхідних умов формування та розвитку міжособистісних відносин є довіра. Довіра

іншій людині значно впливає на характер взаємин та ступінь близькості – віддаленості між суб'єктами відносин [1, 129]. Динаміка розвитку відносин довіри залежить від багатьох факторів, серед яких можна виокремити особистісно-суб'єктивні, що визначаються особливостями суб'єкта довіри, та об'єктивно-ситуаційні, під якими будемо розуміти умови зовнішнього середовища та фактори конкретної ситуації. Безумовно, при дослідженні міжособистісної довіри висхідними вважаються особистісно-суб'єктивні фактори. Разом з тим, не слід залишати поза увагою специфіки умов взаємодії, зокрема – видів міжособистісних відносин, які визначають контекст формування відносин довіри.

Дослідники виокремлюють наступні види міжособистісних відносин: офіційні та неофіційні; ділові та особисті; раціональні та емоційні; субординаційні та паритетні [2, 194–195]. Офіційними (формальними) називають відносини, що виникають на посадовій основі та регламентуються статутами, настановами, наказами, законами. Це відносини, які мають правове підґрунтя. Ділові взаємовідносини виникають у зв'язку із сумісною діяльністю людей. Ними можуть бути службові відносини, засновані на розподілі обов'язків між членами організації, виробничого колективу. Відносини субординації, в свою чергу, охоплюють площину керівництва та підпорядкування. Це відносини між керівниками та підлеглими. У військових колективах офіційні взаємовідносини відіграють визначальну роль у формуванні всієї системи міжособистісних відносин. Діяльність військовослужбовців, їх взаємини будуються у відповідності до вимог військових

статутів, наказів командирів та начальників. Міжособистісні відносини підлеглості встановлюються на основі принципу єдиноначальності та суворої субординації [3, 93]. Особливі умови діяльності, статусні взаємини, організація управлінської діяльності військових керівників різних рівнів значно впливають на процес професійного спілкування військовослужбовців. Питання субординації та підпорядкування у взаємовідносинах підлеглих та командирів набувають особливого значення, постають основною вимогою до спілкування [4, 68–71].

Безперечно, кожен рівень управлінської вертикалі характеризується посиленням детермінуючої ролі об'єктивних факторів професійної діяльності, що здійснюють вплив на стиль управління командирів, їх поведінку, психологію, самооцінку та оцінку підлеглих, стиль спілкування з підлеглими. Водночас, командири різних ієрархічних рівнів уособлюють очікування військовослужбовців в різних напрямках діяльності та постійно піддаються оцінці як особистості та як виконавці соціальних ролей – посадові особи. За таких умов, усвідомлюючи тісний зв'язок результатів цієї оцінки з рівнем довіри підлеглих, командири повинні аналізувати стани підлеглих, передбачати розвиток різних реакцій на свої дії, уміти створювати сприятливу атмосферу у взаємовідносинах.

Розглянемо ситуативно-об'єктивні чинники формування відносин довіри у військових підрозділах через взаємодію в ланці “підлеглий – командир” на різних ієрархічних рівнях. На нашу думку, першим чинником довіри командирів виступає його соціальний статус, який сприймається підлеглими як результат високого рівня професіоналізму та індивідуально-особистісних якостей керівника. Дану позицію підтверджують результати експериментальних досліджень низки вчених, що свідчать про достатньо велику роль соціально-статусних “оцінних стереотипів”, сформованих у людини протягом життя, на характер сприйняття оцінюваної особи при наявності інформації про її суспільно-професійний статус [5, 29–30]. Дослідники зауважують, що соціальне положення та відповідний йому авторитет як правило цілком заслужені, що підвищує довіру до їх володарів [6, 40].

Другим чинником, що обумовлює довіру підлеглих командирів, є соціальна дистанція. Кожен рівень в управлінській вертикалі має свою специфіку: певне коло обов'язків для посадової особи, рівень відповідальності, засоби та форми здійснення повноважень, особливості взаємодії з підлеглими різного рівня службової ієрархії. Чим вищі рівні ієрархії колективу, тим ширший діапазон функцій керівника, складнішою є система управління, вищою є роль безособових, формально-знакових форм комунікації, меншу роль відіграють контактність та неформальні міжособистісні відносини. І навпаки, чим нижчі ці рівні, тим більш вузьким є діапазон функцій, простіша система управління, менш ефективними є безособові форми комунікації та більшу роль відіграють безпосереднє спілкування та неформальні відносини [7, 26]. За таких умов можна припустити, що рівень довіри підлеглих до керівників різних рівнів управління буде змінюватись в залежності від ступеню службової ієрархії. Про це, зокрема, свідчать дані окремих наукових розвідок. Так, І. Антоненко зауважує на прояві наступної закономірності, встановленої за результатами емпіричних досліджень: суб'єктивна значущість довіри тим вища, чим менша соціальна дистанція між суб'єктом і об'єктом довіри. Значущість довіри вище в міжособистісних відносинах в порівнянні з абстрактними та соціальними відносинами. Всередині міжособистісних відносин значущість довіри є найбільш високою в близьких відносинах (100%) і зменшується в міру збільшення соціальної дистанції: в ділових відносинах – 75%, між співробітниками організації – 56%, між підлеглими та керівниками – 49% [8, 42]. До аналогічного висновку наводять і результати проведеного у 2018 році анкетування на базі Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського. В опитуванні прийняло участь 152 військовослужбовця військових частин Сухопутних військ Збройних Сил України. Респондентам було запропоновано оцінити за 10 бальною шкалою рівень довіри до своїх командирів (начальників) кожного ступеню службової ієрархії (від командира взводу і вище). Графічне відображення отриманих результатів представлено на рис. 1

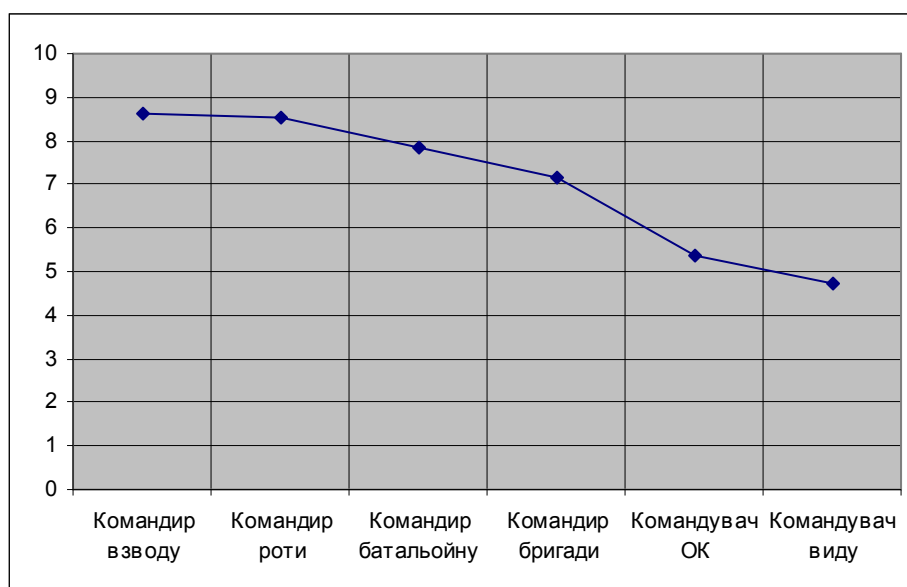

Рис.1. Узагальнені показники рівня довіри до командирів кожного ступеню управлінської вертикалі.

Аналіз отриманих даних дозволив встановити наступну загальну закономірність: значення рівня довіри до командира (начальника) при оцінці кожного ступеню управлінської вертикалі в ланці “командир взводу – командир бригади” зменшувалося в середньому на 7–10%. В ланці “бригада – оперативне командування” зафіксовано зсув значення на 18% з подальшим зменшенням наступних оцінок респондентами решти посадових осіб (від командувача оперативного командування і вище) в середньому на 7–10%. Можна припустити, що на рівні “бригада – оперативне командування” відбувається поступове заміщення персоніфікованої довіри інституційною: командир вищого рівня сприймається підлеглими первинної ланки як уособлення діяльності тієї управлінської структури, яку він представляє.

Третім чинником, що впливає на формування довіри до командира певного ієрархічного рівня, виступає форма прояву комунікацій. У військових підрозділах це може бути спілкування, особистий контакт або безособова комунікація за допомогою технічних засобів. Слід зауважити, що у формуванні довіри командирів психологічний аспект взаємодії не вичерпується лише міжособистісними відносинами. На думку дослідників, письмові накази, інструкції, директиви лише на перший погляд позбавлені особистісного змісту, але в явній або прихованій формі мають не тільки функціональний, а психологічний, індивідуально-особливий зміст [7, 28–29]. Зайвий документообіг, неграмотна

інструкція або безглуздий наказ містять в собі вже не функціональний, не формально-службовий, а особистісний момент, який підтверджує соціально-психологічну значущість формального, безособово-комунікативного фактору. В цьому контексті заслуговує уваги сформульований польськими дослідниками Я. Косьтелеком та С. Ковалевським “закон ситуацій”, суть якого по відношенню владного впливу керівника на підлеглого проявляється наступним чином: “Розпорядження повинно бути надано в такій формі, щоб здавалося очевидним, що воно є логічним наслідком об’єктивно існуючої ситуації” [7, 80]. Підлеглий військовослужбовець, отримавши наказ командира, повинен бути впевнений в тому, що якщо сам би опинився на місці командира, то об’єктивні обставини змусили б його зайняти саме таку позицію та віддати розпорядження, яке він отримав. Характер прояву “закону ситуацій” виявляється в різного роду реакціях підлеглих на розпорядження та дії свого командира, однією з яких може бути зниження рівня довіри. Таким чином, у формуванні довіри підлеглих до командирів вищих ланок управління не слід недооцінювати роль безособової комунікації, яка за силою психологічного впливу на військові колективи або окремих військовослужбовців може перевершувати особистісні контакти.

Четвертим чинником, що відіграє важливу роль у формуванні відносин довіри між підлеглими та командиром, є частота (інтенсивність) контактів. Контактність є

Питання психології

необхідною умовою та формою міжособистісної взаємодії. Фактор контактності з підлеглими залежить від рангу командира: контактність в більшому ступені притаманна нижній ланці управлінської ієрархії та в меншому ступені – її вищим рівням. Безумовно, контактність набуває позитивного значення лише у тісному взаємозв'язку з глибиною взаємодії, що, на нашу думку, виступає п'ятим чинником довіри. Під цією характеристикою Д. Кайдалов та О. Суїменко розуміють ефект взаємного соціально-інформаційного збагачення особистостей в процесі вирішення ними одного завдання або здійснення спільної діяльності [7, 32–33; 189]. Одиначний, але психологічно сильний та емоційно заряджений контакт командира вищого рівня управління з підлеглими найнижчої ланки може стати каталізатором певного психологічного настрою в підрозділі: створення атмосфери повної довіри вищому командуванню або постійної напруженості та недовіри. Отже, частота контактів не завжди пропорційна певному рівню довіри підлеглих командирам різного рівня управління: мінімальна їх кількість може впливати на рівень довіри більш ефективно, ніж велика кількість механічних, без впливових контактів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, можна

констатувати, що довіра як соціально-психологічний феномен в системі статусно-рольових міжособистісних відносин має свою специфіку прояву та обумовлена наступними ситуативно-об'єктивними чинниками: соціальним статусом командира (займаною посадою), рівнем службової ієрархії, формами прояву комунікацій, інтенсивністю контактів та глибиною взаємодії в них.

Рівень довіри підлеглих до керівників змінюється в залежності від ступеню службової ієрархії. Перехід до наступних ступенів службової ієрархії характеризується поступовим заміщенням персоніфікованої довіри інституційною: командир вищого рівня сприймається підлеглими первинної ланки як уособлення діяльності тієї управлінської структури, яку він представляє.

Психологічний вплив безособової комунікації може перевершувати особистісні контакти. Частота контактів не завжди пропорційна певному рівню довіри підлеглих командирам різного рівня управління: мінімальна їх кількість може впливати на рівень довіри більш ефективно, ніж велика кількість механічних, без впливових контактів.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у визначенні взаємозв'язку довіри підлеглих своїм командирам з груповими процесами у військових підрозділах.

Список використаних джерел

1. Духновский С. В. Диагностика межличностных отношений. Психологический практикум. СПб.: Речь, 2009. 141 с.
2. Ильин Е.П. Психология общения и межличностных отношений. СПб.: Питер, 2009. 576 с.
3. Современная военная психология: хрестоматия / сост. А. А. Урбанович. Мн.: Харвест, 2003. 506 с.
4. Бондаренко О.І. Психологічні особливості професійного спілкування військовослужбовців в особливих умовах діяльності. Дис. на здобут. наук. ст. канд. псих. наук : 19.00.09. Хмельницький, 2004. 218 с.
5. Бодалев А.А. Формирование понятия о другом человеке как личности. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1970. 134 с.
6. Головаха Е.И., Панина Н.В. Психология человеческого взаимопонимания. К.: Политиздат Украины, 1989. 189 с.
7. Кайдалов Д.П., Суїменко Е.И. Психология единоначалия и коллегиальности: Вопросы теории и практики взаимодействия руководителя и коллектива. М.: Мысль, 1979. 254 с.
8. Антоненко И.В. Сущность доверия как социально-психологического явления. Вестник Университета Российской академии образования. М., 2015. № 3. С. 34–44.

References

1. Dukhnovskiy, S. V. (2009). Diagnostika mezhlchnostnykh otnosheniy. [Interpersonal diagnosis]. SPb.: Rech. (in Russian).
2. Ilin, Ye.P. (2009). Psikhologiya obshcheniya i mezhlchnostnykh otnosheniy [Psychology of communication and interpersonal relations]. SPb.: Piter. (in Russian).
3. Urbanovich, A. A. (2003). Sovremennaya voennaya psikhologiya: khrestomatiya [Modern military psychology]. Mn.: Kharvest. (in Russian).

4. Bondarenko, O.I. (2004). *Psyhkholohichni osoblyvosti profesiinoho spilkuvannia viiskovosluzhbovtziv v osoblyvykh umovakh diialnosti* [Psychological features of professional communication of military personnel under special conditions activity] (Abstract of PhD dissertation). (in Ukrainian).
5. Bodalev, A.A. (1970). *Formirovanie ponyatiya o drugom cheloveke kak lichnosti* [The formation of the concept of another person as an individual]. L.: Izd-vo Leningr. un-ta. (in Russian).
6. Golovakha, Ye.I., Panina, N.V. (1989). *Psikhologiya chelovecheskogo vzaimoponimaniya* [Psychology of human understanding]. K.: Politizdat Ukrainy. (in Russian).
7. Kaydalov, D.P., Suimenko, Ye.I. (1979). *Psikhologiya edinonachaliya i kollegialnosti: Voprosy teorii i praktiki vzaimodeystviya rukovoditelya i kollektiva* [Psychology of unity of command and collegiality]. M.: Mysl. (in Russian).
8. Antonenko, I.V. (2005). *Sushchnost doveriya kak sotsialno-psikhologicheskogo yavleniya*. [The essence of trust as a social and psychological phenomenon]. *Vestnik Universiteta Rossiyskoy akademii obrazovaniya*. 3. 34–44. (in Russian).

Резюме

Лысенко Д. адъютант кафедры морально-психологического обеспечения войск (сил) гуманитарного института
НУОУ имени Ивана Черняховского

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОТНОШЕНИЙ ДОВЕРИЯ В ВОИНСКИХ ПОДРАЗДЕЛЕНИЯХ В УСЛОВИЯХ СУБОРДИНАЦИИ

В статье рассмотрены социально-психологические особенности отношений доверия в военных подразделениях в условиях субординации, раскрыта роль ситуативно-объективных факторов в формировании доверия в системе статусно-ролевых межличностных отношений, проанализирована специфика доверия подчиненных к командирам в зависимости от степени служебной иерархии.

Ключевые слова: доверие; межличностные отношения; факторы; отношения субординации; служебная иерархия.

Summary

Lysenko D. adjunct of the Department of Moral and Psychological Support of the Troops Activity (Forces),
National Defense University of Ukraine
named after Ivan Chernjakhovskiy.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL FEATURES OF RELATIONS OF TRUST IN MILITARY SUBSIDIES UNDER CONDITIONS OF SUBORDINATION

The article deals with social and psychological peculiarities of trust relations in military units under conditions of subordination. The role of situational and objective factors are revealed in the formation of trust in the system of social and role interpersonal relations.

Trust as a social and psychological phenomenon in the system of social and role interpersonal relations has its own peculiarities of manifestation and is conditioned by the following situational and objective factors: the social status of the commander (occupied position), the level of service hierarchy, forms of manifestation communications', intensity of contacts and depth of its interactions.

The peculiarities of the subordinates' trust to the commanders is analyzed depending on the degree of service hierarchy. It is established that the level of subordinates' trust to managers varies depending on the degree of the service hierarchy. The transition to the following levels of service hierarchy is characterized by the gradual replacement of personalized institutional trust: the commander of the higher level is perceived by subordinates of the primary link as the personification of represented by him management structure activities.

It is concluded that the psychological impact of impersonal communication can outweigh personal contacts. The frequency of contacts is not always proportional to a certain level of trust to subordinate commanders of different levels of management: the minimum number of them can affect the level of trust more effectively, than a large number of mechanical without influential contacts.

The prospects for further research are the study of the relationship of subordinates' trust to their commanders with group processes in military units.

Keywords: trust; interpersonal relations; factors; relations of subordination; service hierarchy.